

Adam ERECHEMLA

STOWARZYSZENIE POLSKI RUCH CZYSTSZEJ PRODUKCJI
W RZESZOWIE

ROLA WYBRANYCH INSTRUMENTÓW PRAWA OCHRONY ŚRODOWISKA W ZAPEWNIENIU BEZPIECZEŃSTWA WALORÓW PRZYRODNICZYCH I TURYSTYCZNYCH OBSZARÓW PRZYRODNICZO CENNYCH

1. Ustalenia pojęciowe

Słownik współczesnego języka polskiego „instrument” określa jako „coś za pomocą, czego można osiągnąć zamierzony cel; środek, metoda działania”¹. Szerzej definiuje „instrument” – w znaczeniu przerośnym – *Słownik języka polskiego PWN* i określa to pojęcie jako „sposób, zasadę jakiegoś działania, środek służący realizacji czegoś”².

Brak jest ustawowej definicji „instrumentu prawnego” i pojęcie to rzadko występuje w ustawach. Znalazło się w P.o.ś. w nazwie działu II tytułu IV *Instrumenty prawne służące przeciwdziałaniu poważnej awarii przemysłowej*. Do instrumentów, których dotyczą regulacje tego działu należą: ograniczenia w lokalizacji zakładów, programy zapobiegania awariom, systemy bezpieczeństwa i plany operacyjno-ratownicze. Termin „instrumenty prawne” został ostatnio użyty w ustawie z dnia 6 grudnia 2006 r. o zasadach polityki rozwoju³ i określa programy operacyjne. Jest terminem sporadycznie spotykanym w konwencjach międzynarodowych i protokołach do konwencji.

¹ *Słownik współczesny języka polskiego*, red. B. Dunaj, Warszawa 1996, s. 324.

² *Słownik języka polskiego PWN*, red. M. Szymczak, Warszawa 2001, s. 746.

³ Dz. U. z 2006 r. Nr 227, poz. 1658.

Termin „instrument prawny”, spotyka się w orzecznictwie, gdzie określa on wiele regulacji materialnych i procesowych. Jest terminem uniwersalnym, a co za tym idzie, nieprecyzyjnym.

Często używa terminu „instrument prawny” doktryna, gdzie też nie zdefiniowano go jednoznacznie. Używany bywa w odniesieniu do przepisów wielu dziedzin prawa.

W doktrynie terminu „instrument prawny” używany jest w odniesieniu do regulacji

o różnych formach i szerokim zakresie. Ich cechą jest osiągnięcie założonego celu:

- w szerokim zakresie są to ogólnie obowiązujące akty prawne: dyrektywy, ustawy,
- w zakresie wąskim: normy kształtujące, przepisy kompetencyjne.

Instrument prawny można określić jako normę prawną lub zbiór norm, które mają charakter przedmiotowy i teleologiczny, a więc służą do osiągnięcia określonego celu. Nie istnieje stypizowana konstrukcja instrumentu prawnego.

Pojęcie „instrument prawny” jest często używane w doktrynie prawa ochrony środowiska. Pokrywa się ono często znaczeniowo z pojęciem „instytucji prawnej”, przy czym „instytucje prawne” rozumie się bardzo szeroko, obejmując nimi nie tylko te ściśle sprecyzowane przez doktrynę teorii prawa, lecz również środki prawne, a nawet prawne formy działalności administracji.⁴

Systematycznie zyskują na znaczeniu instrumenty ekonomiczne (finansowoprawne). M. Górski podaje, że stosowanie środków prawnofinansowych wywodzi się z założenia, że w działalności ochronnej muszą być uwzględniane i ekonomiczne aspekty korzystania ze środowiska, wprowadzania w nim zmian, dokonywania degradacji, podejmowania działań ochronnych oraz restytucyjnych. Za instrumenty o charakterze finansowym mające podstawowe znaczenie w obecnym systemie polskiego prawa ochrony środowiska, uznaje:

- opłaty za korzystanie z zasobów środowiska,
- opłaty podwyższone,
- opłaty produktowe,
- administracyjne kary pieniężne,

⁴ B. Draniewicz, *Przegląd wybranych instrumentów ochrony środowiska*, Prawo i Środowisko, nr 4/2005.

- fundusze celowe, służące gromadzeniu środków pochodzących z opłat i kar oraz przeznaczania ich na z góry określone cele,
- różnicowanie stawek podatków i innych danin publicznych służących celom ochrony środowiska.

Do instrumentów finansowych prawa środowiskowego autor nie zalicza opłaty depozytowej, wprowadzonej przepisami ustawy z 11 maja 2001 r. o obowiązkach przedsiębiorców, ponieważ ustawa nie przewiduje próśrodowiskowego wykorzystania środków uzyskiwanych z niezwróconych opłat środowiskowych.⁵

Dla potrzeb niniejszych rozważań, za instrumenty prawne ochrony środowiska uznaję, zagadnienia związane z ochroną środowiska i realizacją zrównoważonego rozwoju, regulowane normą lub zespołem norm prawnych, zarówno o charakterze materialnym, jak i proceduralnym, których stosowanie przynosi pozytywne skutki dla środowiska.

2. Oceny oddziaływania na środowisko

Konwencja z Espoo

Na treść regulacji wspólnotowych i krajowych dotyczących ocen oddziaływania na środowisko, od początku lat 90-tych XX wieku, miały wpływ światowe tendencje, którym formalny charakter nadała Konwencja z Espoo.⁶ Konwencja jest pierwszym aktem międzynarodowym w całości poświęconym ocenom oddziaływania na środowisko. Konwencja przywitana była, zatem z wielkimi nadziejami, jako porozumienie państw, które wyraźnie przesunęła punkt ciężkości w europejskiej polityce ochrony środowiska z działań technicznych na przedsięwzięcia prewencyjne.⁷ Konwencja weszła w życie 10 września 1997 r. i ratyfikowało ją do kwietnia 2006 r. trzydzieści dziewięć państw i Wspólnota Europejska. Założeniem Konwencji jest stworzenie ram proceduralnych umożliwiających rozpatrywanie czynników ekologicznych już we wczesnej fazie procesu podejmowania decyzji, przez zastosowanie ocen oddziaływania na

⁵ M. Górski, *Gospodarowanie odpadami w świetle wymagań prawa wspólnotowego i polskiego prawa wewnętrznego*. Monografia, Poznań 2005, s. 140 – 142.

⁶ Konwencja o ocenach oddziaływania na środowisko w kontekście transgranicznym, sporządzona 25 lutego 1991 r. w Espoo (Finlandia).

⁷ J. Jędrośka, M. Bar, *Prawo ochrony środowiska. Podręcznik*, Wrocław 2005, s. 195.

środowisko na wszystkich odpowiednich szczeblach administracji.⁸ Konwencja zdefiniowała ocenę oddziaływania na środowisko jako krajową procedurę szacowania prawdopodobnego oddziaływania planowanej działalności na środowisko. Oddziaływanie zaś jako wszelki skutek planowanej działalności dla środowiska z uwzględnieniem zdrowia i bezpieczeństwa ludzi, flory, fauny, gleby, powietrza, wody, klimatu, krajobrazu i pomników historii lub innych budowli albo wzajemnych oddziaływań między tymi czynnikami; obejmuje ono również skutki dla dziedzictwa kultury lub dla warunków społeczno-gospodarczych, spowodowane zmianami tych czynników. „Oddziaływanie transgraniczne” ma miejsce na terenie podlegającym jurysdykcji strony, a jego przyczyna jest w całości lub częściowo położona na terenie podlegającym jurysdykcji innej strony. Nie może mieć ono wyłącznie charakteru globalnego. Podpisany został protokół do Konwencji o ocenach strategicznych (Protokół SEA). Protokół uznał, że strategiczne oceny oddziaływania na środowisko powinny pełnić ważną rolę w procesach opracowania i przyjmowania planów, a w stosownym zakresie, także polityk i legislacji.

Źródła prawa

Do dnia 1 października 2001 r. podstawowe przepisy dotyczące ocen oddziaływania na środowisko zawarte były w ustawie z dnia 9 listopada 2000 r. o dostępie do informacji o środowisku i jego ochronie oraz ocenach oddziaływania na środowisko.⁹ Ustawa ta regulowała postępowania: w sprawie ocen oddziaływania na środowisko realizacji planów i programów, ocen oddziaływania na środowisko planowanych przedsięwzięć, dotyczące transgranicznego oddziaływania na środowisko i sprawy dotyczące komisji do spraw ocen oddziaływania na środowisko. Dostosowywała prawo do dyrektyw: 90/313/ EWG i 85/337/EWG ze zmianami wprowadzonymi przez dyrektywę 97/11/EWG oraz projektu dyrektywy w sprawie ocen oddziaływania planów i programów na środowisko, która znajdowała się wówczas na końcowym etapie postępowania legislacyjnego. Ustawa w odniesieniu do istniejącego prawodawstwa, wprowadziła istotne zmiany. Używane wcześniej pojęcie „inwestycja” zastąpione zostało przez „przedsięwzięcie”. „Ocena oddziaływania na środowisko”, to w ustawie proces, a

⁸ J. Ciechanowicz, *Międzynarodowe prawo ochrony środowiska*, Warszawa 1999, s. 180.

⁹ Dz. U. z 2000 r. Nr 109, poz. 1157.

tak określany wcześniej dokument, nazwany został „raportem oddziaływania przedsięwzięcia na środowisko”. Zrezygnowano z, dotychczas używanego, podziału przedsięwzięć na szczególnie szkodliwe oraz mogące pogorszyć stan środowiska, a przyjęto zgodne z prawodawstwem wspólnotowym pojęcie „przedsięwzięcie mogące znacząco oddziaływać na środowisko”. W ustawie nie przewidziano instytucji biegłego ds. ocen oddziaływania na środowisko. Za sporządzenie prognozy oddziaływania planu czy programu, ustawa wprowadziła odpowiedzialność organu przygotowującego, a za sporządzenie raportu oddziaływania na środowisko – inwestora. Za takim podejściem przemawiał fakt, że rynek usług w dziedzinie ocen był już na tyle rozwinięty w Polsce, że nie zachodziła potrzeba ingerowania w jego działanie.¹⁰ Wydanie decyzji dotyczącej planowanego przedsięwzięcia mogącego znacząco oddziaływać na środowisko wymagało, pod rządami ustawy z dnia 9 listopada 2000 r., przeprowadzenia postępowania w sprawie oceny oddziaływania na środowisko.

1 października 2001 r. weszła w życie ustawa – Prawo ochrony środowiska,¹¹ w której zawarte zostały przepisy dotyczące ocen. Implementuje ona dyrektywę 85/337/EWG¹² w sprawie oceny skutków dla środowiska niektórych publicznych i prywatnych skutków przedsięwzięć¹³ i dyrektywę 2001/42/EWE Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 27 czerwca 2001 r. w sprawie oceny wpływu niektórych planów i programów na środowisko.¹⁴ Wiele zmian dotyczących procedur oceny oddziaływania na środowisko wprowadziła nowelizacja ustawy z dnia 28 lipca 2005 r.¹⁵

Przepisy dotyczące OOS zawierają też akty wykonawcze:

- Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 9 listopada 2004 r. w sprawie określenia rodzajów przedsięwzięć mogących znacząco oddziaływać na środowisko oraz szczegółowych uwarunkowań związanych z

¹⁰ Uzasadnienie projektu ustawy, druk sejmowy nr 1616 z 22 grudnia 1999 r., s. 27.

¹¹ Dz. U. z 2006 r. Nr 129, poz. 902.

¹² Dz. U. L 175 z 5. 07. 1985, s. 40.

¹³ D. Pyć, *Ogólne zagadnienia prawnoustrojowe*, [w:] *Ochrona środowiska*, Warszawa 2005, s. 135.

¹⁴ Dz. U. L 197 z 21. 07. 2001.

¹⁵ Dz. U. z 2005 r. Nr 113, poz. 954.

kwalifikowaniem przedsięwzięcia do sporządzania raportu o oddziaływaniu na środowisko.¹⁶

- Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 10 maja 2005 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie określenia rodzajów przedsięwzięć mogących znacząco oddziaływać na środowisko oraz szczegółowych uwarunkowań związanych z kwalifikowaniem przedsięwzięcia do sporządzenia raportu o oddziaływaniu na środowisko¹⁷.

Przeprowadzenia oceny oddziaływania na środowisko skutków realizacji planów i programów

Ocena oddziaływania na środowisko planów i programów, określana jest jako ocena strategiczna. Jest wymagana dla:

- 1) Projektów planów i koncepcji zagospodarowania przestrzennego kraju oraz projektów strategii rozwoju regionalnego; dokumenty te są wymienione w Rozdziale 4 ustawy z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym;¹⁸ ustawa uległa ostatnio (1 kwiecień 2006) zmianie¹⁹ w związku z likwidacją Rządowego Centrum Studiów Strategicznych – sprawy pozostające dotychczas we właściwości Centrum przejął minister właściwy ds. rozwoju regionalnego. Ustawa nie do końca jest spójna z aktami dotyczącymi ochrony środowiska. Jednak najpoważniejszym mankamentem ustawy jest rezygnacja z ustalenia zbioru zasad zrównoważonego modelu zagospodarowania przestrzennego regionów, miast, osiedli, wsi, obszarów przemysłowych, terenów rekreacyjnych, itp. Ustawa odzębnała się od ustalenia kanonu „ładu przestrzennego” na różnych poziomach zarządzania przestrzenią.²⁰ Mankamenty ustawy mają negatywny wpływ na system prewencyjnych ocen oddziaływania na środowisko.
- 2) Projektów rozwojowych (polityk, strategii, planów, programów) poszczególnych sektorów gospodarki, tworzących ramy dla

¹⁶ Dz. U. z 2004 r. Nr 257, poz. 2573.

¹⁷ Dz. U. z 2005 r. Nr 92, poz. 769.

¹⁸ Dz. U. z 2003 r. Nr 80, poz. 717 z późniejszymi zmianami.

¹⁹ Dz. U. z 2006 r. Nr 45, poz. 319.

²⁰ A. Toszecki., *System ocen oddziaływania na środowisko instrumentem integracji planowania przestrzennego z ochroną środowiska*, Problemy Ocen Środowiskowych, nr 1(24) 2004.

przedsięwzięć, dla których konieczne jest wykonanie raportu o oddziaływaniu na środowisko; projekty te muszą być opracowane przez organy administracji i inne podmioty powołane z mocy prawa lub na podstawie porozumień, do wykonywania zadań publicznych dotyczących ochrony środowiska.

Obowiązek dotyczy, więc wszystkich dokumentów wskazanych rodzajów, przyjmowanych przez jakikolwiek organ administracji, niekoniecznie na podstawie wyraźnego zobowiązania wynikającego z ustawy. Obowiązek dotyczy również dokumentów przygotowanych przez wszelkie podmioty powołane do wykonywania zadań publicznych w zakresie ochrony środowiska, również na podstawie porozumienia administracyjnego.

- 3) Projektów rozwojowych nie będących bezpośrednio związanych z ochroną obszaru Natura 2000 i nie wynikających z tej ochrony, jeżeli realizacja ich postanowień może znacząco oddziaływać na ten obszar.

Ustawa przewiduje możliwość odstąpienia od przeprowadzenia oceny oddziaływania na środowisko dokumentów sektorowych lub ich zmian. Odstąpienie możliwe jest, jeżeli organ opracowujący dokument uzna, że realizacja jego postanowień nie spowoduje znaczącego oddziaływania na środowisko. Ponadto przyjęto dwa kryteria umożliwiające odstąpienie od oceny. Dotyczą one dokumentów, które spełniają przynajmniej jedno z nich:

- są niewielkimi modyfikacjami przyjętych polityk, planów, strategii i programów,
- dotyczą obszarów w granicach jednego powiatu, niezależnie od jego powierzchni.

Prognoza oddziaływania na środowisko jest podstawowym dokumentem procedury oceny strategicznej. Powinna ona zawierać elementy, należące do następujących kategorii:

- 1) Elementy dotyczące dokumentu prognozy:
 - informacje o zawartości, głównych celach projektowanego dokumentu oraz jego powiązaniach z innymi dokumentami,
 - informacje o metodach zastosowanych przy sporządzaniu prognozy,
 - streszczenie sporządzone w języku niespecjalistycznym.
- 2) Elementy merytoryczne:
 - a) dotyczące głównie istniejącego stanu faktycznego i prawnego:

- określenie, analiza i ocena istniejącego stanu środowiska oraz potencjalne zmiany tego stanu w przypadku braku realizacji projektowanego dokumentu,
 - określenie, analiza i ocena stanu środowiska na obszarach objętych przewidywanym znaczącym oddziaływaniem,
 - określenie, analiza i ocena istniejących problemów ochrony środowiska istotnych z punktu widzenia projektowanego dokumentu, w szczególności dotyczących obszarów chronionych,
 - określenie, analiza i ocena celów ochrony środowiska ustanowionych na szczeblu międzynarodowym i krajowym, istotnych z punktu widzenia projektowanego dokumentu oraz sposoby, w jakich te cele i inne problemy środowiska zostały uwzględnione podczas opracowywania dokumentu,
- b) dotyczące stanu prognozowanego:
- określenie, analiza i ocena przewidywanych znaczących oddziaływań na środowisko oraz zabytki, w tym oddziaływania bezpośrednie, pośrednie, wtórne, skumulowane, krótko-, średnio-, i długoterminowe, stałe i chwilowe,
 - przedstawienie rozwiązań mających na celu zapobieganie, ograniczanie lub kompensację przyrodniczą negatywnych oddziaływań na środowisko, mogących być rezultatem realizacji projektowanego dokumentu,
 - przedstawienie rozwiązań alternatywnych do rozwiązań zawartych w projektowanym dokumencie wraz z uzasadnieniem ich wyboru oraz opis metod dokonania oceny prowadzącej do tego wyboru, w tym także wskazania napotkanych trudności wynikających z niedostatków techniki lub luk we współczesnej wiedzy,
 - informacje o przewidywanych metodach analizy realizacji postanowień projektowanego dokumentu oraz częstotliwości jej przeprowadzania,
 - informacje o możliwości transgranicznego oddziaływania na środowisko,
 - informacje zawarte w prognozach sporządzonych dla przyjętych powiązanych z projektem dokumentów.

Ponieważ elementy prognozy zostały szczegółowo wymienione, wszelkie inne elementy – gdyby znalazły się w prognozie – nie mogą mieć wpływu na proces oceny. Wymienione w ustawie elementy prognozy są, jak się wydaje, wystarczające do zapewnienia prewencyjnego charakteru dokumentu. Postulować można jedynie sprecyzowanie zapisu określającego metody i częstotliwość przeprowadzania analiz realizacji dokumentu, poprzez wprowadzenie nakazu wykonania analizy po realizacji kolejnych, zamkniętych etapów. Realizacja planu lub programu długookresowego może trwać, bowiem wiele lat. Strategie są długoletnie ze swej istoty. Informacja o metodach i częstotliwości przeprowadzania analizy skutków dla środowiska realizacji dokumentu załączona być musi do ostatecznej wersji. Organ administracji opracowujący dokument ma obowiązek przeprowadzać takie analizy. Szczegółowo zostały określone warunki dotyczące prognoz oddziaływania na środowisko miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego. Warunki dotyczące prognozy dla tych planów, uwzględniające: formę prognozy, zakres zagadnień do określenia i oceny, zakres terytorialny, rodzaj dokumentów, z których informacje powinny być uwzględnione w prognozie, zawiera rozporządzenie Ministra Środowiska z dnia 14 listopada 2002 r. w sprawie szczegółowych warunków, jakim powinna odpowiadać prognoza oddziaływania na środowisko dotycząca projektów miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego.²¹ Miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego określane są jako „swoiste źródła prawa” i ustawowo zaliczane do aktów powszechnie obowiązujących. Ich charakter prawny jest niejasny, a doktryna nie jest w tej kwestii zgodna.²² Zgodnie z ustawą z 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym²³, ustalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego, kształtują, wraz z innymi przepisami, sposób wykonywania prawa własności nieruchomości. Zgodnie z art. 53 ustawy z dnia 4 lutego 1994 r. – Prawo geologiczne i górnicze²⁴, miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego sporządza się dla terenu górniczego.

²¹ Dz. U. z 2002 r. Nr 197, poz. 1667.

²² Zob.: Z. Duniewska i in., *Prawo administracyjne, pojęcia, instytucje, zasady w teorii i orzecznictwie*, Warszawa 2004, s. 178.

²³ Dz. U. z 2003 r. Nr 80, poz. 717.

²⁴ Dz. U. z 2005 r. Nr 228, poz. 1947.

Rozporządzenie z 14 listopada 2002 r. wymienia zagadnienia określone w prognozie, dotyczące skutków wywieranych przez plan dla środowiska, i jego elementów, w tym ekosystemów i krajobrazu oraz dotyczące oceny stanu środowiska i rozwiązań przyjętych w planie. Wymaga ponadto określenia i ocen w zakresie rozwiązań eliminujących negatywne oddziaływanie realizacji planu. Określa oceniany obszar i dokumenty, z których informacje muszą być uwzględnione w prognozie. Prognoza musi być opracowywana równolegle z projektem miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego.

Oceniany dokument, wraz z prognozą, poddawany jest procedurze udziału społeczeństwa oraz opiniowaniu przez organy ochrony środowiska i inspekcji sanitarnej. Opiniowanie projektów miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego i zasady wnoszenia uwag i wniosków są prowadzone zgodnie z ustawą o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym.

Zgodnie z obowiązującym od 29 czerwca 2006 r. brzmieniem artykułu 19 P.o.ś., organy administracyjne są obowiązane udostępnić każdemu informacje o środowisku i jego ochronie znajdujące się w ich posiadaniu lub, które są dla nich przeznaczone. Udostępnieniu podlegają m.in. dokumenty, podlegające strategicznej ocenie na środowisko. Organ odpowiedzialny za opracowanie dokumentu rozpatruje uwagi i wnioski społeczeństwa.

Organ opracowujący projekt dokumentu bierze pod uwagę ustalenia prognozy, opinię organu ochrony środowiska i organu inspekcji sanitarnej oraz wnioski zgłoszone przez społeczeństwo. Nie są one wiążące dla organu. Powód ich nieuwzględnienia powinien być podany w załączonej do dokumentu, pisemnej informacji, o sposobie wykorzystania prognozy, opinii i wyników udziału społeczeństwa. Po zatwierdzeniu polityki, strategii, planu lub programu dokument podawany jest do publicznej wiadomości.

Odrębnym zagadnieniem jest skuteczne stosowanie prawa w zakresie ocen strategicznych. Problem ten został poruszony na Konferencji w dniach 20 – 22 października 2005 r., z cyklu: „Instrumenty zarządzania ochroną środowiska”, zorganizowanej przez AGH. Padło tam stwierdzenie: *Ostatnio rząd przyjął trzy dokumenty bez przeprowadzenia dla nich postępowania w sprawie prognoz oddziaływania na środowisko, tzn. Politykę energetyczną do 2025, Politykę transportową 2025 oraz aktualizację Koncepcji Przestrzennego Zagospodarowania Kraju. Jak widać, są to dokumenty o kluczowym znaczeniu dla ochrony środowiska*

*i zrównoważonego rozwoju. Wydaje się niezbędnym wzmocnienie dyscypliny prawnej w organach rządowych.*²⁵

Postępowanie w sprawie ocen oddziaływania na środowisko planowanych przedsięwzięć

POŚ określa przedsięwzięcie jako zamierzenie budowlane lub inną ingerencję w środowisko, polegającą na przekształceniu lub zmianie sposobu wykorzystania terenu, w tym również na wydobywanie kopalin, wymagającą następujących decyzji:

- 1) Wynikających z ustawy –Prawo budowlane²⁶:
 - decyzja o pozwoleniu na budowę obiektu budowlanego,
 - decyzja o zatwierdzeniu projektu budowlanego,
 - decyzja o wznowieniu robót budowlanych,
 - decyzja o pozwoleniu na rozbiórkę obiektów jądrowych.
- 2) Wynikających z ustawy – Prawo geologiczne i górnicze²⁷:
 - koncesja na poszukiwanie i rozpoznawanie złóż oraz wydobywania z nich kopalin,
 - koncesja na bezzbiornikowe magazynowanie substancji oraz składowanie odpadów w górotworze, w tym w podziemnych wyrobiskach górniczych.
- 3) Wynikających z ustawy – Prawo wodne²⁸:
 - pozwolenie wodnoprawne na wykonanie urządzeń wodnych.
- 4) Wynikających z ustawy o ochronie przyrody²⁹:
 - decyzja ustalająca warunki robót ziemnych, zmieniających stosunki wodne na terenach o szczególnych wartościach przyrodniczych, w tym krajobrazowych i ekologicznych.
- 5) Wynikających z ustawy o scalaniu i wymianie gruntów³⁰:
 - decyzja o zatwierdzeniu projektu scalenia lub wymiany gruntów.

²⁵ A. Kassenberg, *Strategiczne oceny oddziaływania na środowisko jako narzędzie wdrażania zasady zrównoważonego rozwoju*, [w:] *Oceny oddziaływania na środowisko na szczeblu krajowym i regionalnym*, Kraków 2005, s. 35.

²⁶ Dz. U. z 2003 r. Nr 207, poz. 2016., z późn. zm.

²⁷ Dz. U. z 1994 r. Nr 27, poz. 96, z późn. zm.

²⁸ Dz. U. z 2001 r. Nr 115, poz. 1229, z późn. zm.

²⁹ Dz. U. z 2004 r. Nr 92, poz. 880, z późn. zm.

³⁰ Dz. U. z 2003 r. Nr 178, poz. 1749, z późn. zm.

- 6) Wynikających z ustawy o lasach³¹:
 - decyzja o zmianie lasu na użytek rolny.
- 7) Wynikających z ustawy o autostradach płatnych oraz o Krajowym Funduszu Drogowym³²:
 - decyzja o ustaleniu lokalizacji autostrady.
- 8) Wynikających z ustawy o szczególnych zasadach przygotowania i realizacji inwestycji w zakresie dróg krajowych³³:
 - decyzja o ustaleniu lokalizacji drogi krajowej.

Za przedsięwzięcie uznawana jest także budowa lub wykonanie robót budowlanych oraz zmiana sposobu użytkowania obiektu budowlanego lub jego części, jeżeli wymagają – zgodnie z Prawem budowlanym – zgłoszenia.

Decyzja o środowiskowych uwarunkowaniach jest konieczna dla realizacji planowanego przedsięwzięcia mogącego znacząco oddziaływać na środowisko oraz przedsięwzięcia mogącego znacząco oddziaływać na środowisko lub na obszar Natura 2000, dla którego wykonanie raportu może być wymagane. Postępowanie w sprawie wydania decyzji wszczyna się na wniosek podmiotu realizującego przedsięwzięcie, a z urzędu w przypadku przedsięwzięcia wymagającego decyzji o zatwierdzeniu projektu scalenia lub wymiany gruntów. Do wniosku załącza się odpowiednie mapy lub – w zależności od oczekiwanej decyzji – wypis i wyrys z miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego. Wnioskodawca może wcześniej zwrócić się z zapytaniem do organu właściwego do wydania decyzji o określenie zakresu raportu oddziaływania przedsięwzięcia na środowisko, lub ma taki obowiązek, gdy przedsięwzięcie może oddziaływać transgranicznie. Do zapytania należy dołączyć informacje o planowanym przedsięwzięciu, wymienione w art. 49 ust. 3, pkt. 1 – 9 P.o.ś.

W postępowaniu o wydanie decyzji o środowiskowych uwarunkowaniach, organizacja społeczna nie może występować z żądaniem wszczęcia postępowania i dopuszczenia do udziału w postępowaniu – wyłączone jest tu działanie artykułu 31 KPA.³⁴ Udział społeczeństwa w procedurze oceny oddziaływania na środowisko zapewniają przepisy P.o.ś. dotyczące udziału społeczeństwa. Art. 53 wyłącza jednak udział społeczeństwa w procedurze wydawania decyzji o środowiskowych

³¹ Dz. U. z 2005 r. Nr 45, poz. 435.

³² Dz. U. z 2004 r. Nr 256, poz. 2571, z późn. zm.

³³ Dz. U. z 2003 r. Nr 80, poz. 721, z późn. zm.

³⁴ Dz. U. z 2000 r. Nr 98, poz. 1071.

uwarunkowaniach dla przedsięwzięcia nie wymagającego raportu oddziaływania na środowisko.

Przeprowadzenie postępowania w sprawie oceny oddziaływania na środowisko, poprzedza wydanie decyzji o środowiskowych uwarunkowaniach. Decyzja wydawana jest przed uzyskaniem decyzji, wymienionych powyżej, w punktach 1 – 8. Decyzje o środowiskowych uwarunkowaniach należy dołączyć do wniosku o wydanie tych decyzji oraz do zgłoszeń budowlanych. Wniosek powinien być złożony przed upływem 2 lat od uprawomocnienia decyzji o środowiskowych uwarunkowaniach. Termin ten może być przedłużony o dwa lata w przypadku etapowej realizacji przedsięwzięcia i zachowania warunków określonych w decyzji o środowiskowych uwarunkowaniach.

Ustawa wymienia jako organy generalnie właściwy do wydania decyzji o środowiskowych uwarunkowaniach, organ gminy, wojewodę, starostę dyrektora regionalnej dyrekcji Lasów Państwowych, przypisując im przedsięwzięcia mogące znacząco oddziaływać na środowisko, dla których wydają decyzje o środowiskowych uwarunkowaniach. Organ właściwy do wydania decyzji wymienionych w art. 46 ust. 4 pkt. 2 – 9, w przypadku stwierdzenia, że planowane przedsięwzięcie – inne niż mogące znacząco oddziaływać na środowisko – może znacząco oddziaływać na obszar Natura 2000 i nie jest bezpośrednio związane z ochroną tego obszaru lub nie wynika z tej ochrony, zawiesza postępowanie do czasu uzyskania przez wnioskującego decyzji o środowiskowych uwarunkowaniach. Organ właściwy do przyjęcia zgłoszenia budowlanego, w powyżej określonym przypadku, wydaje decyzję o uzyskaniu przez zgłaszającego decyzji o środowiskowych uwarunkowaniach. Postanowienia w tych sprawach wydawane są po zasięgnięciu opinii wojewody, a na obszarach morskich – opinii dyrektora urzędu morskiego. Wnioskodawca może złożyć wniosek o wydanie decyzji o środowiskowych uwarunkowaniach przed złożeniem wniosku o wydanie decyzji wymienionych w art. 46 ust. 4 pkt. 2 – 9 lub zgłoszenia budowlanego.

Prewencyjne działanie przepisów art. 46 b właściwie zabezpiecza obszary Natura 2000 przed utratą ich walorów. Wydaje się, że ustawa nie mogła stworzyć, w ramach obowiązującego systemu prawn-administracyjnego, lepszej ochrony.

Raport o oddziaływaniu na środowisko, jest podstawowym dokumentem, sporządzanym w toku oceny oddziaływania przedsięwzięcia na środowisko. Ustawa dzieli przedsięwzięcia na dwie kategorie:

- 1) Przedsięwzięcia obligatoryjnie wymagające wykonania raportu,
- 2) Przedsięwzięcia, dla których obowiązek wykonania raportu stwierdza w drodze postanowienia organ właściwy do wydania decyzji o środowiskowych uwarunkowaniach, określając równocześnie jego zakres.

Dla przedsięwzięcia mogącego znacząco oddziaływać na obszar Natura 2000, zakres raportu ogranicza się do oddziaływania w odniesieniu do siedlisk oraz gatunków, dla których ochrony wyznaczony został obszar.

Rodzaje przedsięwzięć mogących znacząco oddziaływać na środowisko, wymagających sporządzenia raportu o oddziaływaniu na środowisko, zawiera rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 9 listopada 2004 r. w sprawie określenia rodzajów przedsięwzięć mogących znacząco oddziaływać na środowisko oraz szczegółowych uwarunkowań związanych z kwalifikowaniem przedsięwzięcia do sporządzenia raportu oddziaływania na środowisko.³⁵ Rozporządzenie wymienia kategorie przedsięwzięć wymagających sporządzenia raportu w sposób dwojaki:

- poprzez ustalenie listy rodzajów; przedsięwzięcia z poszczególnych sektorów gospodarki wymienione są w 43 punktach; w wielu przypadkach określone są kryteria umieszczenia na liście, np.: moc nominalna, napięcie znamionowe, równoważna moc **promieniowana izotropowo**, przerób t/rocznie, łączna moc cieplna, objętość wanień przy obróbce powierzchniowej,
- poprzez określenie terenu lub obiektu, na którym są realizowane lub wzrost wpływu na środowisko.

Podobnie określone są przedsięwzięcia mogące wymagać wykonania raportu; lista rodzajów zawiera 93 punkty. § 5 rozporządzenia wymienia szczegółowe warunki kwalifikowania przedsięwzięcia do sporządzenia raportu. Stanowią je: rodzaj i charakterystyka przedsięwzięcia, usytuowanie przedsięwzięcia i rodzaj oraz skala możliwego oddziaływania.

Lista przedsięwzięć wymagających raportu i takich, dla których raport może być wykonywany są listami zamkniętymi. Ich zmiana wymaga zmiany rozporządzenia i jest to zaleta enumeracji pozytywnej, tworzącej pewność prawną. Przyjąć należy,

³⁵ Dz. U. z 2004 r. Nr 257, poz. 2573.

że w miarę rozwoju wiedzy o środowisku, techniki i technologii listy te będą zmieniane.

Art. 52 P.o.ś. ustala zakres raportu i jego załączniki. W razie stwierdzenia możliwości transgranicznego oddziaływania na środowisko, informacje powinny uwzględniać oddziaływanie poza granicami. Raport uwzględnia oddziaływanie na etapie realizacji, eksploatacji oraz likwidacji.

Jeżeli raport nie jest wymagany, wnioskodawca musi udokumentować w postępowaniu w sprawie oceny oddziaływania na środowisko:

- wpływ bezpośredni i pośredni przedsięwzięcia na środowisko i warunki życia ludzi, dobra materialne, zabytki i wzajemne oddziaływanie między tymi czynnikami oraz dostępność do złóż kopalni,
- możliwości oraz sposoby zapobiegania i ograniczenia negatywnego oddziaływania na środowisko,
- wymagany zakres monitoringu.

Jeżeli postępowanie w sprawie oceny oddziaływania na środowisko wykaże celowość realizacji przedsięwzięcia w innym wariantcie, niż proponowany przez wnioskodawcę, organ wydaje – za jego zgodą – decyzję o środowiskowych uwarunkowaniach, wskazującą na ten wariant. Brak zgody wnioskodawcy skutkuje, w takim przypadku, decyzją o odmowie określenia środowiskowych uwarunkowań.

Istnienie szkodliwego wpływu na środowisko planu, programu lub przedsięwzięcia, wykazanego w prognozie lub raporcie, nie jest bezwzględnie przesłanką wydania decyzji negatywnej i odstąpienia od realizacji planu, programu czy przedsięwzięcia. O ile dotrzymane zostaną, określone przez prawo standardy środowiskowe, na wydanie decyzji pozytywnej mogą mieć w takim przypadku ważne względy społeczne.

Warunkiem wydania decyzji o środowiskowych uwarunkowaniach jest zgodność lokalizacji przedsięwzięcia z ustaleniami miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego. Jeżeli dokumentacja złożona wraz z wnioskiem nie spełnia wymogów ustalonych prawem, organ wzywa do jej uzupełnienia. Niespełnienie wymogów wezwania w terminie, skutkuje nierozpatrzeniem wniosku.

Oceny oddziaływania na środowisko są instrumentami oddziaływania bezpośredniego (bezpośredniej regulacji), czyli środkami nakazowo-kontrolnymi.

Instrumenty regulacji bezpośredniej są oparte o regułę administracyjno-prawną, a polegają na tworzeniu standardów jakości środowiska, dopuszczalnych poziomów emisji, imisji, standardów produktowych, posługiwania się decyzjami administracyjno-prawnymi, ustalaniu norm technologicznych oraz poddawaniu ocenom określonych przedsięwzięć, które mogą negatywnie oddziaływać na środowisko.³⁶ Celem ocen jest dostarczenie wszystkich możliwych informacji o potencjalnym wpływie działania na środowisko. Informacje te muszą być opracowane zgodnie z aktualnym poziomem nauki i wiedzy technicznej. Powinny też określać obszary, co do których brak naukowej i praktycznej pewności o możliwości ich oddziaływania i sygnalizować możliwość wystąpienia nieprzewidzianych skutków. Celem oceny jest dostarczenie pełnej wiedzy o potencjalnym oddziaływaniu przedsięwzięcia na środowisko organom decyzyjnym, czyli organom władzy państwowej lub samorządowej. Adresatem ocen są ponadto wszelkie inne zainteresowane strony. Efektem przyjęcia oceny jest decyzja pozytywna lub negatywna, ewentualnie decyzja zalecająca uzupełnienie materiałów, której końcowy efekt trudno przewidzieć. To, że ustawodawca polski określił zakres prognozy i raportu, czego nie spotyka się zazwyczaj, w innych przepisach dotyczących ekspertyz i opinii, świadczy o ważności tych dokumentów dla procesu oceny i wysokiej randze samej oceny oddziaływania na środowisko.

Celem oceny jest uwzględnienie ochrony środowiska na równi z innymi elementami przedsięwzięcia, planu lub programu. Tak, więc miernikiem skuteczności oceny jest nie tyle stwierdzenie, w jakim stopniu względy ochrony środowiska przeważały nad innymi względami, co raczej stwierdzenie, czy na każdym etapie procesu decyzyjnego były one wszechstronnie i rzetelnie rozwiązane.³⁷ Zacytowane zdanie odnosi się do ocen strategicznych w Polsce, jednakże doskonale oddaje również kwestię skuteczności ocen wynikającą z przywołanych dyrektyw.

Dla sądów administracyjnych ocena oddziaływania jest materiałem dowodowym i taką rolę może spełniać w postępowaniu przed sądami cywilnymi a nawet karnymi. Procedury oceny oddziaływania na środowisko, prowadzone z udziałem społeczeństwa, są bardzo ważnym instrumentem ochrony prawnej obszarów

³⁶ B. Draniewicz, *Przegląd wybranych instrumentów ochrony środowiska*. Prawo i Środowisko, nr 4/2005.

³⁷ J. Jędrońska, *Ocena strategiczna ...*, s. 2.

cennych przyrodniczo. Ich znajomość, w tym znajomość odrębności w postępowaniach dotyczących poszczególnych rodzajów ocen, jest warunkiem skutecznych działań na rzecz środowiska. Dlatego przedstawiłem je w miarę obszernie.

3. Zapobieganie i naprawa szkód w środowisku

Szkody ekologiczne są wynikiem splotu różnorodnych efektów ubocznych, które są często opóźnione w czasie i oddalone w przestrzeni oraz wzajemnie na siebie oddziałują.³⁸

Bezpieczeństwo środowiska zapewnia zapobieganie szkodom ekologicznym. Zagadnienia związane z odpowiedzialnością za szkody reguluje dyrektywa parlamentu Europejskiego i Rady 2004/35/WE z dnia 21 kwietnia 2004 r. w sprawie odpowiedzialności za środowisko w odniesieniu do zapobiegania szkodom wyrządzonym środowisku naturalnemu.³⁹ Prace w tym zakresie toczyły się od przełomu lat 80. i 90. XX w. jest ona [dyrektywa] przejawem zasady wspólnotowego prawa ochrony środowiska „zanieczyszczający płaci”. Przewidziana w dyrektywie odpowiedzialność ma charakter administracyjno-prawny – jest egzekwowana przez organy administracji przy pomocy ich swoistych form działania.⁴⁰ Przepisy dyrektywy 2004/35/WE powinny zostać wprowadzone do legislacji państw członkowskich do 30 kwietnia 2007 roku. Wcześniej poszczególne Państwa Członkowskie miały – w objętym dyrektywą zakresie odrębne – przepisy.

Implementacji dyrektywy dokonano w projekcie ustawy o zapobieganiu i naprawie szkód w środowisku.⁴¹ Projekt definiuje szkodę w środowisku jako mierzalną, negatywną zmianę stanu lub funkcji elementów przyrodniczych, ocenianą w stosunku do stanu początkowego, która została spowodowana bezpośrednio lub pośrednio przez działalność prowadzoną przez podmiot korzystający ze środowiska.

³⁸ *Ochrona środowiska. Acquis communautaire*, red. Z. Brodecki, Warszawa 2005, s. 130.

³⁹ Dz. U. L 143 z 30. 04. 2004.

⁴⁰ Z. Bukowski, *Prawo ochrony środowiska Unii Europejskiej*, Warszawa 2007, s. 86.

⁴¹ Druk sejmowy nr 1307 z 9 stycznia 2007 r. Sejm przyjął ustawę 7 marca 2007 r.

Szkoda dotyczy trzech elementów środowiska:

- 1) gatunków chronionych lub chronionych siedlisk przyrodniczych; projekt przyjął postać kwalifikowaną szkody – musi ona mieć znaczący negatywny wpływ na osiągnięcie lub utrzymanie właściwego stanu tych gatunków lub siedlisk,
- 2) wód – tu również przyjęto postać kwalifikowaną i szkoda musi mieć znaczący negatywny wpływ na stan ekologiczny, chemiczny lub ilościowy wód,
- 3) powierzchni ziemi, czyli gleby lub ziemi – w tym szczególnie zanieczyszczenia mogące stanowić zagrożenie życia ludzi.

Organem ochrony środowiska właściwym w sprawach zapobiegania i naprawy szkód w środowisku będzie wojewoda. Minister Środowiska ma być właściwy w przypadku bezpośredniego zagrożenia szkodą lub jej spowodowania, związanego z organizmami genetycznie zmodyfikowanymi.

Instrumentami ochrony środowiska są w projekcie ustawy działania zapobiegawcze i naprawcze. Te pierwsze zdefiniowano jako wszelkie działania podjęte w związku ze zdarzeniem, działaniem lub zaniechaniem powodującym bezpośrednie zagrożenie szkodą w środowisku, podejmowane w celu zapobieżenia szkodzie lub zmniejszenia szkody, w szczególności zapobieganie lub ograniczanie emisji. Projekt, ani przedstawione Sejmowi wraz z nim projekty aktów wykonawczych, nie wymieniają takich działań.

Działania naprawcze, to wszelkie działania, w tym działania ograniczające lub tymczasowe, podejmowane w celu naprawy lub zastąpienia w równoważny sposób elementów przyrodniczych lub ich funkcji, które uległy szkodzie, w szczególności oczyszczanie gleby i wody, przywrócenie naturalnego ukształtowania terenu, zalesianie, zadrzewianie lub tworzenie skupień roślinności, reintrodukcja zniszczonych gatunków, prowadzące do usunięcia zagrożenia zdrowia ludzi oraz przywrócenia równowagi przyrodniczej i walorów krajobrazowych w danym terenie.

W załączonym do projektu ustawy projekcie rozporządzenia Ministra Środowiska w sprawie rodzajów, warunków i sposobu prowadzenia działań naprawczych, działania te, w przypadku, gdy dotyczą szkody wyrządzonej w gatunkach chronionych, chronionych siedliskach przyrodniczych lub wodach, podzielone zostały na:

- podstawowe działania naprawcze, które powinny prowadzić do przywrócenia stanu początkowego,
- uzupełniające działania naprawcze, które mają zapewnić podobny poziom elementów przyrodniczych lub ich funkcji, jaki byłby zapewniony, gdyby element przyrodniczy, który uległ szkodzie, został przywrócony do stanu początkowego – prowadzone są, gdy działania podstawowe nie zakończą się przywróceniem stanu początkowego,
- kompensacyjne działania naprawcze, mające doprowadzić do zrekompensowania start przejściowych, które wystąpiłyby od momentu wystąpienia szkody, aż do chwili osiągnięcia pełnego efektu podstawowych działań naprawczych.

Szkodę w środowisku będzie mogła zgłosić osoba prywatna, organ administracji czy organizacja ekologiczna. Organy administracji i organizacje, które poinformowały o szkodzie, będą też mogły wystąpić w ewentualnych postępowaniach na prawach strony.

Działania zapobiegawcze lub naprawcze podejmuje podmiot korzystający ze środowiska, czyli sprawca zagrożenia lub szkody. Gdy podmiotu nie można zidentyfikować lub wiadomo, że nie można będzie wobec niego przeprowadzić skutecznej egzekucji kosztów, działania podejmuje organ administracji, a więc wojewoda lub Minister Środowiska. Organ administracji podejmuje też działania w przypadku, gdy ze względu na zagrożenie życia lub zdrowia ludzi, albo możliwość zaistnienia nieodwracalnych szkód w środowisku, konieczne jest natychmiastowe działanie.

Koszty przeprowadzenia działań naprawczych ponosi podmiot korzystający ze środowiska, gdy jest zidentyfikowany i można wobec niego zastosować skuteczną egzekucję. Główny Inspektor Ochrony Środowiska będzie prowadził rejestr szkód i zagrożeń.

Ustawa będzie też regulować postępowanie w przypadku zanieczyszczenia transgranicznego. Organ administracji, który uzyska informację o wystąpieniu bezpośredniego zagrożenia szkodą lub zaistnieniu szkody, spowodowanej przez podmiot działający na terenie innego państwa UE, może za pośrednictwem Ministra Środowiska wystąpić do tego państwa o podjęcie działań zabezpieczających lub naprawczych, jak też o zwrot środków poniesionych na takie działania.

Oceny oddziaływania na środowisko są sprawdzonym instrumentem ochrony walorów przyrodniczych. Działania zapobiegawcze i naprawcze wejdą dopiero w życie i uzupełnią system instrumentów prawnych ochrony środowiska. System ten staje się coraz bardziej szczelny i efektywny.

Literatura

1. *Słownik współczesny języka polskiego*, red. B. Dunaj, Warszawa 1996.
2. *Słownik języka polskiego PWN*, red. M. Szymczak, Warszawa 2001.
3. Z. Bukowski, *Prawo ochrony środowiska Unii Europejskiej*, Warszawa 2007 r.
4. Ciechanowicz J., *Międzynarodowe prawo ochrony środowiska*, Warszawa 1999.
5. Draniewicz B., *Przegląd wybranych instrumentów ochrony środowiska*, *Prawo i Środowisko*, nr 4/2005.
6. Duniewska Z. i in., *Prawo administracyjne, pojęcia, instytucje, zasady w teorii i orzecznictwie*, Warszawa 2004.
7. Górski M., *Gospodarowanie odpadami w świetle wymagań prawa wspólnotowego i polskiego prawa wewnętrznego*. Monografia, Poznań 2005.
8. Jędrośka J., Bar M., *Prawo ochrony środowiska. Podręcznik*, Wrocław 2005.
9. Kassenberg A., *Strategiczne oceny oddziaływania na środowisko jako narzędzie wdrażania zasady zrównoważonego rozwoju*, [w:] *Oceny oddziaływania na środowisko na szczeblu krajowym i regionalnym*, Kraków 2005.
10. *Konwencja o ocenach oddziaływania na środowisko w kontekście transgranicznym*, sporządzona 25 lutego 1991 r. w Espoo (Finlandia).
11. *Ochrona środowiska*. Acquis communautaire, red. Z. Brodecki, Warszawa 2005.
12. Pyć D., *Ogólne zagadnienia prawnoustrojowe*, [w:] *Ochrona środowiska*, Warszawa 2005.
13. Toszecki A., *System ocen oddziaływania na środowisko instrumentem integracji planowania przestrzennego z ochroną środowiska*, *Problemy Ocen Środowiskowych*, nr 1(24) 2004.

Akty normatywne

1. Dz. U z 1994 r. Nr 27, poz. 96, z późn. zm.
2. Dz. U. z 2000 r. Nr 98, poz. 1071.
3. Dz. U. z 2000 r. Nr 109, poz. 1157.
4. Dz. U. z 2001 r. Nr 115, poz. 1229, z późn. zm.
5. Dz. U. z 2002 r. Nr 197, poz. 1667.
6. Dz. U. z 2003 r. Nr 80, poz. 717.
7. Dz. U. z 2003 r. Nr 80, poz. 717 z późn. zm.
8. Dz. U. z 2003 r. Nr 80, poz. 721, z późn. zm.
9. Dz. U. z 2003 r. Nr 178, poz. 1749, z późn. zm.
10. Dz. U. z 2003 r. Nr 207, poz. 2016., z późn. zm.
11. Dz. U. z 2004 r. Nr 256, poz. 2571, z późn. zm.
12. Dz. U. z 2004 r. Nr 257, poz.2573.
13. Dz. U. z 2004 r. Nr 92, poz. 880 , z późn. zm.
14. Dz. U. z 2005 r. Nr 45, poz.435.
15. Dz. U. z 2005 r. Nr 92, poz. 769.
16. Dz. U. z 2005 r. Nr 113, poz. 954.
17. Dz. U. z 2005 r. Nr 228, poz. 1947.
18. Dz. U. z 2006 r. Nr 45, poz. 319.
19. Dz. U. z 2006 r. Nr 129, poz. 902.
20. Dz. U. z 2006 r. Nr 227, poz. 1658.
21. Dz. U. L 143 z 30.04.2004.
22. Dz. U. L 175 z 5.07.1985.
23. Dz. U. L 197 z 21.07. 2001.
24. Druk sejmowy nr 1616 z 22 grudnia 1999 r.
25. Druk sejmowy nr 1307 z 9 stycznia 2007 r.

